

آشنایی با

گیاه کبر

زهرا رادمنش / کارشناس مؤسسه

صمد مبصر / عضو هیأت علمی مؤسسه

گیاه دارویی کبر با نام علمی *Capparis spinosa* L. متعلق به تیره *Capparidaceae* می باشد. تیره کاپاریداسه تیره بزرگی از گیاهان گلدار، نهاندانه، دو لپه و جدا گلبرگ است. گیاه کبر گونه ای دائمی، خزان کننده و خاردار با ریشه های عمیق و ساقه های آویزان و غیر منظم است که با محیط های گرم، خشک و نامساعد سازگاری دارد. برگ های آن ساده، متقابل، بیضوی به رنگ سبز روشن با دو زائده خار مانند در محل اتصال دمبرگ به ساقه است. گل های آن درشت، سفید مایل به گلی و میوه آن خورجینی، بیضوی، گوشت دار به رنگ سبز روشن است که به تدریج مایل به قرمز می شود. قسمت با ارزش گیاه که جنبه تجاری دارد جوانه های گل (غنچه ها)، میوه های نارس و شاخساره های جوان با برگ های کوچک می باشند که برای تهیه ترشی و شور مصرف می شوند. همچنین گیاه کبر با دارا بودن ترکیباتی نظیر فلاونوئید، پکتین و گلیکوزید جایگاه ویژه ای در طب سنتی دارد.

کاپاریس اسپینوزا در ایران با نام های کبر (Kabar)، کور (Kavar)، کورز (Kavarz)، خیارشنگ، مارگیر، علف مار، لگجی، لیجین و داغ قاریوزی خوانده می شود. این گیاه بومی مناطق گرمسیری مدیترانه ای، غرب و مرکز آسیا است. زیستگاه های عمده آن در کشورهای جنوب اروپا (اسپانیا، ایتالیا، یونان و ترکیه)، آفریقای شمالی و خاورمیانه گزارش شده است. در ایران در دامنه های البرز، آذربایجان غربی، اردبیل، کرمانشاه، فارس، یزد، کرمان، هرمزگان و سیستان و بلوچستان مشاهده شده است. این گیاه به حالت وحشی بیشتر در اماکن متروک، کنار دیوارهای قدیمی و دامنه های نسبتاً مرطوب کوهستان های کم ارتفاع یافت می شود. پراکنش کبر به بافت و نوع خاک، زهکشی، رطوبت و شوری خاک، بارندگی، وجود آبراهه ها و رودخانه های فصلی وابسته است.

این گیاه تابستان های ۴۰ درجه سانتی گراد و سرمای منفی ۸ درجه سانتی گراد را به خوبی تحمل می کند، و به مناطق خشک با بارندگی کمتر از ۲۰۰ میلی متر در سال به خوبی خو گرفته است. بذرها، این گیاه در اواخر تابستان بالغ می شوند و در اوایل بهار، زمانی که درجه حرارت به بالاتر از ۲۳ درجه سانتی گراد می رسد جوانه می زند. کبر به خاک های گچی و کمی رسی با زهکشی خوب سازگار است، اما خاک های عمیق شنی-لومی و شنی را ترجیح می دهد. این گیاه اسیدیته خاک بین ۶/۱ تا ۸/۵ را می تواند تحمل کند و در برخی نقاط ایران به ویژه در استان های جنوبی و غربی در خاک های با pH قلیایی یافت می شود. این گیاه به تنش شوری بیش از تنش خشکی حساس است. ارتفاع گیاه کبر در شرایط مناسب به یک متر می رسد و با قابلیت رشد در صخره ها و خاک های فقیر، داشتن ریشه هایی با عمق بیش از سه متر و انشعابات فراوان اندام هوایی که به صورت خوابیده روی زمین مساحتی بیش از ۲۰ متر مربع را پوشش می دهد، نقش به سزایی در کاهش فرسایش خاک در نواحی خشک و بیابانی دارد. این گیاه مزایای زیست محیطی بسیاری مانند حفاظت از خاک و آب، کنترل بیابان زایی و احیای زمین دارد.

جوانه های گل، برگ های تازه، ریشه و میوه کبر برای مصارف غذایی و دارویی مصرف می شوند. مطالعات بیولوژیکی نشان دهنده خاصیت آنتی باکتریال، آنتی اکسیدان، ضد التهاب و تعدیل کننده سیستم ایمنی و ضد ویروسی این گیاه می باشد. مطالعات فتوشیمیایی بر روی کاپاریس اسپینوزا نشان داده که این گونه حاوی آلکالوئیدها، لیبیدها، فلاونوئیدها و گلیکوزینولات ها می باشد، از سایر مواد مؤثره ای که در این گیاه شناسایی شده می توان به اسپریمیدین، روتین، کوئرستین، کیمپفرول، استیگمسترول، کمپسترول و توکوفرول ها و کارتنوئیدها اشاره کرد. کوئرستین و روتین مهم ترین ترکیب فنلی در این گیاه می باشند. کوئرستین فلاونوئیدهای طبیعی هستند که در میوه، سبزی ها، برگ ها و دانه های گیاهان مختلف از جمله کبر یافت می شوند. کوئرستین خاصیت ضد آلرژی، ضد فشار خون، ضد التهاب، پایدار کننده پلاکت و محافظ کبدی دارد و باعث یکپارچگی مویرگ ها و مقاومت آنها می شود. همچنین این ترکیبات فلاونوئیدی دارای ویژگی های بیولوژیکی متنوعی هستند و در پاک سازی رادیکال های اکسیژن، پایداری غشا و به عنوان واسطه متابولیسم نقش دارند. علاوه بر این، کبر منبع غنی از مواد معدنی از جمله پتاسیم، کلسیم، منیزیم، گوگرد و سلنیوم می باشد که نقش این مواد در حیات انسان مهم است، به ویژه سلنیوم که اثر مهمی روی سیستم دفاعی بدن دارد و باعث افزایش تولید هورمون تیروئید می شود. بذرها دارای

مقادیر زیادی پروتئین، روغن و فیبر هستند و ارزش بالقوه‌ای به عنوان غذا دارند. ترکیب استرولی روغن دانه کبر با روغن بادام زمینی و روغن زیتون قابل مقایسه است. با توجه به مصارف غذایی و دارویی گیاه کبر و با توجه به ترکیبات ارزشمند در این گیاه و قیمت بالای آن، از بذرها و میوه های نارس آن به عنوان خاویار گیاهی یاد می‌شود. کبر در مناطق مدیترانه‌ای دارای اهمیت اقتصادی ویژه‌ای است و تولید آن در سه دهه اخیر در ایتالیا و اسپانیا به عنوان یک محصول تجاری انجام می‌شود. همچنین این گیاه در سال های اخیر در ترکیه به طور گسترده کشت شده است به صورتی که صادرات این کشور سالانه ۷۰۰۰ تن محصول بوده است. آمریکا سالانه ۸ میلیون دلار کبر از کشورهای مراکش، اسپانیا و ایتالیا وارد کرده و به عنوان چاشنی در سالادها و یا سس‌ها استفاده می‌کند.

کشت این گیاه علاوه بر مصارف ذکر شده به دو دلیل دیگر می‌تواند صورت گیرد. یکی کنترل فرسایش خاک و دیگری جذب مواد غذایی؛ که در صورت عدم وجود این گیاهان از سطح خاک شسته شده و از دسترس ریشه‌ها خارج می‌شوند. در مناطق خشک و نیمه خشک فرسایش بادی عامل اصلی فرسایش خاک است و آثار نامطلوب آن را می‌توان به صورت طوفان های شن و پدیده ریزگردها ملاحظه نمود. بادهای شدید و خشک همواره با درجه حرارت بالا (بادهای گرم و خشک)، فرسایش را به ویژه در تابستان های گرم و خشک استان های جنوبی کشور مانند خوزستان و بوشهر تشدید می‌کند. ایجاد پوشش گیاهی مناسب مانند کبر که به دلیل داشتن ریشه های عمیق و گسترده و نیز قابلیت رشد بسیار بالا در خاک های ماسه ای و ایجاد ارتفاعی بیش از ارتفاع ماسه هایی که توسط باد آورده می‌شود، باعث کاهش سرعت باد در نزدیکی سطح زمین و مانع از برخورد مستقیم باد با سطح لخت خاک می‌گردد. همچنین این گیاه با ایجاد ناهمواری، سرعت باد را در نزدیکی سطح خاک کاهش می‌دهد و بدینوسیله خاک را در مقابل غالب فرایندهای فرسایش بادی محفوظ می‌دارد. پوشش گیاهی مناسب با ایجاد سایه، تغییرات دما را در نزدیکی سطح خاک کاهش داده و تبخیر سطحی را کم می‌کند و رطوبت خاک را جهت مقاومت در مقابل فرسایش بادی افزایش می‌دهد و همچنین مانع حرکت ذرات منتقله به وسیله باد شده و این ذرات را روی سطح خود نگه می‌دارد. یکی از بهترین، ارزانتترین و مؤثرترین روش‌ها برای جلوگیری از کاهش اثرات فرسایش بادی خاک در مناطق گرم و خشک پوشانیدن سطح زمین به وسیله گیاهان پوششی به ویژه گیاهی مانند کبر است که طبیعت، خود برای این مناطق این گونه را برگزیده است و با شرایط خاک و اقلیم منطقه سازگاری داشته و در کنترل تأثیرات باد مؤثر می‌باشد. این گیاه علاوه بر محدود نمودن حرکت خاک، شرایط فیزیکی بهتری را برای خاک ایجاد کرده و مواد آلی خاک را افزایش می‌دهد و به طور مسلم هرچه مواد آلی خاک بیشتر باشد، نفوذ پذیری خاک نیز بیشتر گشته و فرسایش کاهش می‌یابد. این پوشش گیاهی، پوششی چند منظوره است و به علت کوتیکول ضخیم و وجود کرک تبخیر اندکی دارد و منابع آب زیر زمینی را هدر نمی‌دهد. همچنین این پوشش گیاهی به علت مقابله با باد، مانع تغییر میکروکلیمای خاک گشته و باعث کاهش میزان تشعشع ورودی و خروجی از سطح زمین می‌گردد. کبر به دلیل ویژگی‌ها و خصوصیات مورفولوژیکی، ساختمانی و ظاهری خود با کاهش تلاطم هوا در مجاورت سطح خاک، منطقه ای را به وجود می‌آورد که دارای هوای نسبتاً آرام تر و با هدایت حرارتی کمتر باشد که باعث می‌شود حرارتی که از اتمسفر به سطح خاک می‌رسد کاهش یافته و به این ترتیب سطح خاک به خصوص در صبح های فصل های بهار و تابستان به آهستگی گرم شود و بدینگونه این پوشش گیاهی مأمّن مناسبی برای جانوران مناطق خشک و نیمه خشک مانند انواع پرندگان، خزندگان و حشرات ایجاد می‌کند و از این طریق موجب حفاظت از جانوران منطقه و تکمیل شبکه غذایی و شبکه حیاتی گردد.

یکی دیگر از ویژگی های بارز این گیاه که باعث می‌شود به تولید بیشتر و توسعه کشت آن توجه شود این است که این گونه می‌تواند به عنوان یک محصول ارگانیک معرفی شود، زیرا در تولید آن نیازی به استفاده از هیچ گونه کود، سم و مواد شیمیایی نیست و به راحتی در طبیعت به بار می‌نشیند. کشور ایران به دلیل داشتن شرایط خاص آب و هوایی خاستگاه این گیاه با ارزش دارویی است و پتانسیل کشت، تولید و به ویژه فرآوری این گیاه در راستای تأمین نیاز داخلی کشور و حتی صادرات را دارد. در سه دهه اخیر به دلیل افزایش تقاضا و بهره برداری بی رویه از بخش های زایشی و همچنین مشکلات موجود در زمینه تکثیر این گونه، جمعیت آن در جهان و از جمله در ایران با کاهش روبه رو شده است. علی‌رغم نیاز روز افزون برای تکثیر انبوه این گیاه، اطلاعات کمی در مورد روش های ازدیاد آن وجود دارد. تکثیر این گیاه از طریق بذر و قلمه ممکن است، اما هر دو روش با مشکلات عملی مواجه است. جوانه زنی بذرها در شرایط طبیعی به سال ها زمان نیاز دارد. خواب بذر مانع از جوانه زنی یکنواخت بذرهاست و تولید ریشه روی قلمه ها نیز به سختی انجام می‌شود. به هر حال با توجه به ارزش روز افزون و جایگاه ویژه این گیاه دارویی در صنایع مختلف، شناخت پتانسیل های کشور در عرصه تولید تا فرآوری، امری ضروری است. تلاش هایی برای تولید بذر، شکستن خواب بذر با روش های مختلف و تولید نشای کبر آغاز شده است تا بتوان با تولید انبوه نشای این گیاه با ارزش و انتقال به مناطق هدف، ضمن تثبیت خاک، کاهش فرسایش بادی و آبی، برای روستائیان مناطق هدف جهت جمع‌آوری و فروش قسمت‌های با ارزش این گیاه زمینه اشتغال زایی ایجاد نمود.

